

TERESA MANA TERRE

LA CREACIÓ DE LES BIBLIOTEQUES POPULARS DE LA MANCOMUNITAT

El pla de biblioteques ideat per Eugeni d'Ors i impulsat per la Mancomunitat va ser pioner a Espanya 9

L'exposició *Biblioteca en guerra*, que es podia veure a Madrid a inicis d'aquest any sota els auspicis de la Biblioteca Nacional, ha servit per posar de manifest la feina, en part desconeguda i en part oblidada, de la professió bibliotecària en el període 1936-1939. Per tal de contextualitzar l'època, l'exposició abraçava tota l'activitat a favor de la lectura pública que es va dur a terme arreu d'Espanya durant els anys de la República –campanyes de foment de la lectura impulsades per las Misiones Pedagógicas, biblioteques d'ateneus i sindicats de treballadors, biblioteques populars impulsades pels municipis– i recalava en les biblioteques en plena guerra, amb la defensa i el salvament dels fons, les biblioteques del front i les confiscacions.

L'exposició prenia com a fil conductor les figures de cinc bibliotecaris, artífexs des de diferents llocs i responsabilitats de la defensa del patrimoni i l'extensió de la lectura pública a la població: Tomàs Navarro Tomàs, director de la Biblioteca Nacional durant el període 1936-1939; Juan Vicens, responsable de Misiones Pedagógicas; Teresa Andrés, que muntà serveis de lectura per als soldats; Maria Moliner, qui dissenyà un pla bibliotecari en plena guerra, i Jordi Rubió,

com a director de les biblioteques de la Generalitat i, en l'exposició, bàsicament del Servei de Biblioteques del Front. És evident que en un recorregut per la història de les biblioteques públiques a Espanya, no només en el període de la guerra, no hi podia faltar l'acció duta a terme a Catalunya, sobretot perquè el pla de biblioteques que s'inicià amb la Mancomunitat i que, després del parèntesi de la dictadura de Primo de Rivera, desenvolupà la Generalitat republicana va significar la creació del primer sistema articulat de biblioteques públiques a l'Estat espanyol.

L'origen del pla de biblioteques: Eugeni d'Ors

L'origen del sistema bibliotecari de Catalunya té el seu inici no en Jordi Rubió, sinó en una altra figura emblemàtica: Eugeni d'Ors. A ell i a Enric Prat de la Riba es deu la instauració d'un sistema que permetria la instal·lació de biblioteques en el territori català amb uns fonaments innovadors i moderns –i encara a hores d'ara, en alguns aspectes, ben actuals– basats en els models de biblioteques anglosaxones pel que respecta als locals, els serveis i el personal bibliotecari.

En el marc de l'ampli programa de renovació que, a partir de 1914, la Mancomunitat es proposava dur a terme especialment en l'àmbit de la cultura i l'educació, les escoles i les biblioteques eren fonamentals. Prat de la Riba, amb l'afany d'estendre la formació en uns moments en què la meitat de la població era analfabeta, encomanà a Eugeni d'Ors, tot just estrenades les competències de la Mancomunitat, un projecte de planificació bibliotecària. En aquells moments, Ors, a més de tenir un ascendent important a través del *Glossari* que publicava a *La Veu de Catalunya*, formava part dels organismes creats per la Mancomunitat, entre ells el Consell d'Investigació Pedagògica, comissió assessora de la política educativa.

El pla de biblioteques va ser una de les primeres iniciatives de la Mancomunitat que s'executà amb gran celeritat. D'acord amb una proposta de l'Assemblea de la Mancomunitat del mes de maig de 1914, el Consell Permanent sol·licità, amb data de 17 de juny de 1914, un projecte al Consell d'Investigació Pedagògica –del qual formava part Eugeni d'Ors– per a la instal·lació de biblioteques. Al cap de set mesos, el febrer de 1915, el Consell d'Investigació Pedagògica aprovà el projecte inicial, que contenia les línies bàsiques per a la instal·lació de biblioteques populars i la formació del personal que n'havia de tenir cura, i el presentà al Consell Permanent. Finalment, l'11 de maig de 1915 es presentà a l'Assemblea de la Mancomunitat el document del projecte tal com el coneixem, que fou aprovat el 26 de maig. En un any s'havia decidit, planificat i aprovat. El juliol es convocava el primer concurs entre els municipis per a la concessió de biblioteques i el novembre començaven les classes de l'Escola de Bibliotecàries. Al cap de només tres anys, el 1918, la Mancomunitat inaugurava quatre biblioteques de nova planta, amb personal format específicament.

El «Projecte d'acord presentat a l'Assemblea de la Mancomunitat en la tercera reunió, celebrada el 26 de maig de 1915, sobre la instal·lació a Catalunya d'un sistema de Biblioteques Populars»,¹ elaborat per Eugeni d'Ors, és un document dens, més aviat curt, en el qual s'articula el que serà el sistema bibliotecari de Catalunya, des del servei als públics populars o als més especialitzats per mitjà de la Biblioteca de Catalunya, fins a la formació de les professionals que se n'haurien de fer càrrec. El Projecte preveu tots aquells aspectes que des del punt de vista de la biblioteconomia resulten indispensables per a qualsevol planificació bibliotecària: fons, local, personal i serveis.

La condició per establir una biblioteca en una població era la cessió per part de l'ajuntament d'un solar; l'edificació, els llibres i el personal eren a càrrec de la Mancomunitat. Així mateix, el Projecte establia diferents graus de biblioteques en funció del nombre d'habitants de la població on s'havien d'instal·lar, i també les condicions que havien de tenir aquestes biblioteques pel que feia a edificis, fons i personal. Els edificis van ser la pedra de toc del projecte: eren nous de planta, lluminosos, voltats d'aire i vegetació, atractius i «plaents a l'ull». Les biblioteques havien de disposar de llibres per al públic adult i també infantil, i per al públic més estudiós oferien en préstec els fons de la Biblioteca de Catalunya.

L'aportació més innovadora per part d'Eugeni d'Ors va ser la proposta de creació de l'Escola de Bibliotecàries per a la formació del personal.² Aquest personal era exclusivament femení ja que, tal com s'argumenta en el Projecte, «així com sol·licitant personal masculí el que acudiria fóra segurament de segon ordre, sol·licitant-lo femení aquest podria ésser de primer ordre i ben triat». Les alumnes rebrien una formació de tres anys i, sota la influència d'Eugeni d'Ors, que en dissenyà el pla d'estudis i fins i tot l'uniforme escolar, es convertirien en «missioneres de l'obra de la civilitat a Catalunya», com afirmava ell mateix en el primer report sobre l'organització de l'Escola Superior de Bibliotecàries del 15 de gener de 1916, conservat a la Biblioteca de Catalunya.

El Projecte no només pretén exposar un pla, sinó fer pedagogia de la biblioteca popular i demostrar quins són els beneficis culturals –i morals– que comportarà la seva instal·lació. Ors planteja una política i una planificació de la lectura pública del país des del coneixement en profunditat de l'inici i l'evolució de la biblioteca pública anglosaxona, però adaptant aquest model a les característiques pròpies del país i, com és lògic, des d'una perspectiva plenament noucentista. La Biblioteca de Catalunya actuarà de biblioteca central i serà alhora el motor de la lectura pública del país: la «Catalunya-ciutat» queda perfectament plasmada en aquesta biblioteca que des de Barcelona estén els seus braços

Sala de conferències de la Biblioteca de Canet

Teresa Miró

Biblioteca de Valls, la primera inaugurada per la Mancomunitat l'any 1918. En l'actualitat és l'únic edifici que es conserva en peu sense cap modificació arquitectònica

de cultura i erudició vers les noves biblioteques, centres de «l'esperit civil de la Mancomunitat» escampats als indrets més apartats.

Les primeres biblioteques de la Mancomunitat

El 1918 s'inauguraren les quatre primeres biblioteques, a Valls, Olot, Sallent i les Borges Blanques: els edificis responien a un mateix model arquitectònic, tenien servei de préstec, els llibres eren de lliure accés i estaven ateses per personal professional. Eugeni d'Ors els proporcionà l'impuls necessari amb el seu entusiasme i, sobretot, a través de la projecció pública de la seva figura. Lligades a ell, les biblioteques van tenir una dimensió política que fou degudament aprofitada per la Mancomunitat per fer-les símbol de la catalanitat. Així mateix, les biblioteques portades per persones degudament formades, un cop engegades, tenien garantit un funcionament tècnic regular.

L'any 1919, amb la inauguració de la biblioteca de Canet, la cinquena, va tenir lloc la "defenestració d'Ors". Mort Prat de la Riba l'agost de 1917, i amb Puig i Cadafalch com a nou president de la Mancomunitat, Ors havia anat perdent la confiança de la institució. Les baralles internes pel poder i les posicions radicals d'Ors el van dur a una presa de posició irreversible que culminà amb la seva dimissió forçada i l'autoexili a Madrid. La suposada irregularitat en el pressupost de despeses d'inauguració de Canet –i diem suposada perquè la investigació dels arxius corresponents no demostra que hi hagués aquesta irregularitat que se li imputà– fou l'excusa burocràtica per desposseir Ors de les seves responsabilitats. Per tant, el gener de 1920 la Mancomunitat disposava de cinc biblioteques en marxa i, fruit de dos nous concursos convocats el 1916 i 1917, de tres més en perspectiva sense cap direcció.

El desenvolupament del sistema: Jordi Rubió

Dos mesos després de la dimissió d'Ors, el març de 1920, la Mancomunitat acordà confiar a Jordi Rubió i Balaguer, director de la Biblioteca de Catalunya des de la seva creació el 1914, la Direcció Tècnica de Biblioteques Populars, ja que aquestes, des dels inicis, eren considerades sucursals de la Biblioteca de Catalunya. La figura de Rubió serà cabdal per a la implantació definitiva d'un sistema de biblioteques i per al desenvolupament dels instruments necessaris per al seu correcte funcionament. La creació d'una central tècnica des de la qual s'adquiriran i distribuïran els llibres, l'establiment d'un catàleg únic que permetrà saber l'existència dels llibres de què disposa cada biblioteca, la redacció d'instruccions i reglaments per a la normalització dels processos, la recollida d'estadístiques d'ús i difusió dels resultats a través de l'edició dels anuaris³... Tot plegat permetrà donar suport a la gestió, unificar criteris i impulsar el creixement i la consolidació d'un model bibliotecari. En definitiva, les actuacions de Rubió, amb el seu coneixement del món bibliotecari, establiran les bases d'un sistema modern i professional en què se sustentará l'organització bibliotecària de la República i més tard de la postguerra.

D'altra banda, Rubió posarà en marxa el servei de préstec a totes les biblioteques, que Ors havia previst però no havia implantat. També ampliarà i diversificarà l'oferta de llibres per tal d'atendre les necessitats de lectura de tots els segments de la població, incorporant llibres infantils i revistes per al públic femení. A més, engegarà programes d'extensió cultural mitjançant conferències i xerrades i elaborarà productes tan actuals encara ara com les guies de lectura (seleccions de llibres d'un mateix autor o tema). Amb la seva gestió, aconseguirà també millores laborals per a les esforçades bibliotecàries que treballaven tots els dies de la setmana, que plegaven a les nou i a les deu del vespre, que vivien lluny de les famílies i que tenien un sou que amb prou feines els arribava per mantenir-se. Durant el seu mandat i fins a la liquidació de la Mancomunitat s'inauguraren tres biblioteques: el Vendrell (1920), Pineda i Figueres (ambdues el 1922).

El 1923, amb la dictadura de Primo de Rivera, s'inicia el desmantellament de la Mancomunitat, cosa que comporta el fraccionament de l'administració unitària de les biblioteques. Durant la liquidació, fins al març de 1925, Jordi Rubió farà el traspàs de les biblioteques de

Tarragona, Lleida i Girona a les respectives diputacions amb diferents condicions: així com el diputat de Tarragona demana que continuï vetllant-les i estableix una mena de conveni perquè els segueixin arribant llibres, la diputació de Girona, utilitzant un llenguatge dictatorial, en comunica per carta l'embargament.

La proclamació de la Segona República el 1931 i l'adveniment de la Generalitat de Catalunya suposaran la reunificació de les biblioteques en una sola xarxa, que, d'altra banda, mai no havia deixat de "dependre" d'un únic cap o de seguir les pautes dictades o suggerides per Jordi Rubió, el mestre.

L'impacte que aquestes biblioteques van tenir en la població, en gran part analfabeta, va ser notable si ens remetem als resultats de les estadístiques d'ús: l'any 1924 les biblioteques tenen prop de 66.000 lectors i el nombre de préstecs supera els 19.000 llibres. El seu èxit es deu a molts factors. Per una banda, al significat polític que la Mancomunitat els dona: els postulats nacionalistes i noucentistes són la base sobre la qual s'articula el pla de biblioteques, que té per objectiu modernitzar el país i augmentar el nivell cultural de la població. Tot alcalde, o diputat desitja demostrar públicament, amb fets, l'èxit de l'autogovern català i un edifici –com en el cas de les escoles– és un resultat palpable. No és casual que, en la col·locació de la primera pedra i en les inauguracions de les biblioteques, els titulars dels diaris i els discursos dels polítics declari la seva adhesió entusiasta: «En posar la primera pedra de la Biblioteca popular concedida per la Mancomunitat, Figueres fa vots per l'Autonomia íntegra i completa de Catalunya. Visca la Biblioteca! Visca l'Autonomia! Visca Catalunya!» (*Empordà federal*, 21 de desembre de 1918).

D'altra banda, el resultat no va dependre només d'aquest factor. Hi havia altres fets, inherents al pla de biblioteques, que en propiciaren l'èxit: la formació i dedicació de les professionals, l'àmplia i variada oferta dels fons, la construcció d'uns edificis emblemàtics amb instal·lacions còmodes i atractives, i uns serveis moderns que prenen de model les biblioteques anglosaxones, pioneres en la implantació de

Arxiv fotogràfic del Servei de Biblioteques de la Diputació de Barcelona

biblioteques obertes al públic. I, per sobre de tot, la tasca meticulosa i professional de les dues figures protagonistes, Ors i Rubió.

En la història de la Mancomunitat les biblioteques han quedat en part minimitzades sota el pes d'altres iniciatives de més envergadura, com les escoles. Ara bé, com hem dit abans, d'aquest pla de biblioteques que creà la Mancomunitat es derivà posteriorment el sistema bibliotecari de la Generalitat republicana i, cosa encara més important, aquest es va mantenir després de la guerra i fou un focus important de la resistència cultural catalana els anys seixanta. Però aquesta és una altra història que explicarem en un altre moment. ■

Despatx de la
bibliotecària, 1920

Teresa Mañà Terré
Facultat de Biblioteconomia
i Documentació de la
Universitat de Barcelona

NOTES

1. Per a les cites, seguim el text publicat en *Anuari de les biblioteques populars 1922*, Barcelona: Consell de Pedagogia. Direcció Tècnica de Biblioteques Populars, 1923, p. 75-89.

2. La creació i evolució de l'Escola de Bibliotecàries ha estat estudiada a fons

en Assumpció ESTIVILL, *L'Escola de Bibliotecàries. 1915-1939*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1992.

3. Els anuaris són el recull de l'activitat anual de les biblioteques i contenen, bàsicament, dades estadístiques i les memòries de funcionament redactades per les bibliotecàries responsables de

cada centre. Per a l'estudi dels anuaris remetem a Teresa MAÑÀ, *Les biblioteques populars a Catalunya a través dels seus anuaris (1922-1936)*, Barcelona: Facultat de Biblioteconomia i Documentació, Universitat de Barcelona, Diputació de Barcelona, 2001.